

ԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ՀՐԱՍ

— Վենէցիա՝ ըստ Անգլարտուն, ինչ-պէս կոչուած է իր անդրանիկ քոյրը՝ վենետիկը, կառուցուած եօթանասուն երկու կղզիներու վրայ։

— Այո՛, այո՛, վենէցիա, պատասխանեց բազմութիւնը, գեղեցիկն վենէցիա։

— Այսպէս ըլլայ, ըստ Մրանչէսրոյ ֆուցարի, և կը խոստանամ ձեզ հակել այս վենէցիայի վրայ նոյն այն սիրով և խնամքով, զորս ցուցի առաջնոյն, ոչ միայն իմ դրսութեանս տասնըութ տարիներուն մէջ, այլ և Փերճափայլ Հասարակապետութեան ծառայութիւննը ամրողնովին նուիրուած երկար կեանքիս մէջ։

Խառնիճաղանճը խելայել դարձեալ երկարօրէն ծափակարեց, վերջապէս Պայշենուրայ ցցից բուն մէջէն դէպի վենետիկ ճամբար ելաւ, և եկաւ կեցաւ դարձեալ մեծափառութեամբ բիաձէդղայի զիմաց, հոն հանելու ֆուցարին և վենետկոյ ամրող ազնուականութիւնը, որ կեղծ մեծարանօր առաջնորդեց թափօրով մինչև Հակայից սանդուիլ այս տոժը՝ որ ամէն օր դառնութեամբ կը լցցունէր, և զոր տասնըութ տարի վերջը վար պիտի առնէր։

Այս միջոցին կոնտոլաներէն և ժողովրդեան ստորին կարգին խեղճ նաւակներէն մեծագոյն մասը ուժով ուժով կը թիալարէին մեծ Զրանցքէն (Canal grande) վեր, աճապարելով գէպի Ռիալոյ։ Տօնախմբութիւնը չէր թուեր վերջացած ամենուն համար, վասն զի բոլոր այդ խայտարգչս բազմութիւնն, լցուած կոնտոլաներուն և նաւակներուն մէջ ընկզմելու աստիճան, ուրախութեան աղաղակներ և զուարթ բացազնչութիւններ կ'ընէին, սրոնց մէջ անդաղար այս բառերը կը լսուէին։

— Գասգելուններ, նիբորուններ, բմրաշարտութիւն քաջ կոնտոլավարներու և Քիոճիայի կորիճ ձկնորսներու Բմբշամարտութիւն, բմրշամարտութիւն։

Հ. Մ. Վ. ՍԱՀԱՆԱՆ

Շարայարելի

Եր լուսանկարները. — Երճեր, ծովեր, երկիրներ, ամպեր, ջրանցքներ, եղանակներ Հրատի մէջ՝ կեանցիք ցոյսութիւնը. — Բրոֆ. Ոլուսէլին նոր վերց և բրոֆ. Նիւուզմին հակասական պատարինը. — Բրոֆ. Սքիարաբելիքի վերջերս Հրատի վրայ կատարած սահմանաբութիւնների ու անծած արդինքներ. — Նշանաւոր ընազգէ և տարրաւոյժներու պատասխանը, հրատի պարունակած մթնութանը վրայ.

Աստղաբաշխութիւնը՝ որ զիտութեանց ամենահինը և լուրջը կրնայ համարուիլ, քանի որ երկնը առաջին վկայները, իր վրայ հիացողներ եղած են, զայն իրենց ուսման առաջկայ ընելով, սակայն այց գիտութիւնը չէ կրցած մինչև հիմայ հակառակ այնչափ Աքիարարկիներու, Թիքոնի Պրայե, Նիւուրը, Գերդիր, Լավուսկիներու, լուծել Հրատի բնակչութեան մասին գոյացած խորհուրդը, իր լոյսը չէ կրցած, զայն ըրջապատող թանձը մթնոլորտը ճեղքել ու ներս թափանցելով, զայն լուսաւորել մեր աշցերուն, և ասոր պատճառը շատ պարզ է ինչպէս որ վերջերս կարգ մը հրաշալի, հոգերանական և ծածկագիտական հարցերուն ծագմամբ¹, ոմանց կուրօրէն հաւատացին, ոմանց թովմաս առաքեալին ալ աւելի անհաւատ տեսնելով հանդերձ ալ չհաւատացին, իսկ երրորդ մաս մը, որ այս երկու ընդարձակ և հակասական, զաշտերու սահմանը կը կազմէր, ջանաց և պիտի ջանայ զանոնք մօտեցնելու Այսպէս ալ մեր ունեցած թիչ ծանօթութիւնները այս մոլորակին վրայ, գիտական երկար վիճարանութեանց առիթ տուին թերթերուն, և սակայն Աքիարաբելի, իտալացի հոչակաւոր աստղաբաշխը, հակասակ իր բազմաթիւ հակառակորդներուն, միշտ յաղթոր հանդիսացաւ կուուի զաշտին մէջ, ներկայացնելով իր անհաւատ մրցակիցներուն, նոյն իսկ Հրա-

1. Տես, Տօ. Յ. Թօգէնեանի, Հոգերանական հարցեր Արեւելք N. 6800, 6802, 6806, 6809, 1816, 6824 և 6827.

տի ճշմարիխա լուսանկարները, որոնց իրը թանկագին և հազուազիւս վկայներ՝ մարդկային յառաջադիմութեան, իտալական թանգարաններու մէջ կը պահուին:

Այս անգամ Բրոֆ. Ռիւսաէլ է որ, իր նոր հրատարակած գրքովը Հրատի մէջ կեանը ի գոյութիւնը բացարձակապէս կը մերժէ, իսկ Բրոֆ. Նիուովը, կը հաստատէ անոր գոյութիւնը, հիմուելով, ստեղծագործութեան նպատակին, Հրատի երկրիս հետ ունեցած սերտ նմանութեանց և անոր ներկայացուցած յարմար և կարելի վիճակաց վրայ: Ու ահա երկու կողմանէ ալ զօրաւոր փաստեր չեն պակսիր, ու զմեզ անծանօթէն անծանօթ, վարկածէ վարկած փոխանցելով տարակուսի մէջ կը ձգեն:

Եւ սակայն ահա արդի աստղաբաշխներուն զրական, կարենոր և որոշ զաղափարները Հրատի մասին:

Հրատա աշխարհէս ետքը երկրորդ մոլորակ է (իրմէն առաջ Երոս, մոլորակը, որ 1898 ին գտնուեցաւ. Վերլինի մէջ), մակերեսից աշխարհին $\frac{1}{10}$ ին և ծաւալը $\frac{1}{10}$ ին հաւասար է, Արևէն մօտաւորապէս 226,000,000 հզմ. հեռու է, այսինքն թէ աշխարհիս ունեցած հեռաւորութեան մէկ ու կէս անզամը, հետևաբար արեէն ստացած լրյուն ու տաքութիւնը, մեր ստացածին $\frac{1}{10}$ ին հաւասար է, և քանի որ իր թաւալման շրջանը թերատակիրազ է, ինչպէս բոլոր միւս մոլորակներոնը, և ոչ կլոր, երթեմ մինչև 59 միլիոն հզմ. հեռաւորութիւն կ'ունենայ արեէն և ահա այս միջոցիս դիւրութեամբ և ազատօրչէն զայն կ'ուսումնասիրին¹:

Հրատա իր վրայ 24 ժամուան, և արեւուն շուրջը 687 օրուան մէջ կը զառնայ, և հետևաբար իր եղանակները (ինչպէս որ ունենալը հաստատեցին), մերիններուն կրկնն են: Տրամագիծը 6800 հզմ. է, պարզ աշցով կարմիր և սակայն հեռագիտակով մութ և

փայլուն թծեր կը ցուցին, այլ և այլ գոյներով, որոնք շարժուն են, և քանի որ Հրատին լուսապատկերային ըննութիւնը հաստատեց, ջրի շոգի պարունակող մթնուրոտի մը գոյութիւնը կ'ընդունին, որուն ճընշումը, մերինին ութ անզամին հաւասար պէտք է ըլլայ, իսկ ուրիշներ բացարձակապէս կը մերժեն, ըսելով թէ, այլպիսի պատիկ մոլորակի մը մէջ, թթուածնի, ջրածնի և ջրոյ գոյութիւնը անկարելի է, քանի որ եթէ ըլլար, կամ արևէն և կամ աշխարհէն պիտի ծծուեր):

Իսկ կարգ մը բիծեր ալ ձինի և սուրդիրը կը խաղան, քանի որ ըստ եղանակներու, կ'անյայտանան և մէջ տեղ կ'ելլեն. արդէն 1890 Ալպիլ Զին նշանաւոր աստղաբաշխ մը, Հրատի մէջ, միւս գալք ապացուցուց, երկու օրուան մէջ, շարունակ առած 14 լուսանկարներով, ուրոնց մէջ կը տեսնուի թէ, ձեան յատկանշական թծերը աւելցան:

Կան կարգ մ'ուրիշ թծեր ալ, կարմրորակ գեղնորակ և մութ կապոյտ գոյներով, երբ հեռագիտակով դիտենք, ասոնց իրարմէ որոշ զիծերով զանազանուած են. հաւասականարար կապոյտ գոյնը, ծովիրը կը ներկայացնէ, իսկ միւս գոյները, դաշտուրու և ինսերու գոյութիւնը կը հաստատեն:

Արդ եթէ ուշադրութիւնը դիտենք այս բիծերուն տարածութիւնները, պիտի տեսնենք թէ, մոլորակին զրեթէ կէսը կապոյտ և մացած կէսն ալ գեղնորակ է, ու ասկէ զատ, կապոյտը, լայն ու երկայն երկաներու վերածած է գեղնորակը, ուսկից Բրոֆ. Սրբաբարելի կը հետեցնէ թէ, Հրատի մէջ, Եւրոպայի կամ Աւստրալիոյ մեծութեամբ երկիրներ չկան, այլ ամբողջ

1. Այս տարի Ալպիլն վերջեր Քալէֆոնիոյ ճառապահներունքը (Radiotélégraphie), տարօրինակ և անծանօթ նշաններ տպաւորուեցան. ծանօթաստացածքը մին Պր. Pickering, Հրատան ճառա-

գայթահեռագուած նշաններ կարծելով, որուշց Ցուլիս ամսուն (երբ Հրատա սովորականն շատ աշելի մաս զատ պիտի ըլլաց մեզի), հաղորդակցութեան մանել զուտական հակայ ցուցացիկ հայելիներու մէջցաւ:

կղզիներէ կազմուած է, որոնցմէ ամենաշեց լիուսիոյ տարածութիւնը ունի, և ջրանցքներէ՝ որոնցմէ ամենանեղը Աղբիական ծովուն լայնութիւնը ունի. իւրաքանչիւր ջրանցքին միջին հաշով երկայնութիւնը 1000–5000 հզմ. է, իսկ լայնութիւնը 100–150 հզմ. ասկէ զատ լիճներ աւ չեն պակսիր:

Հրատ երկրիս բնական երկոյթներէն մեծ մասերն ալ ունի, ինչպէս փոթորիկ, մրրիկ, երկրաշարժ և այլն, 1888 Յունիս 12ին, նոյնիսկ երկրի մը անյայտացումը և անոր տեղ ծովու մը գոյանալը հաստատուեցաւ, վասն զի գեղնորակ գոյնին կապոյթը յաջորդած էր, ինչպէս 1456 գեկտ. ծին նարօլիի մօտերը Պոյանօն անյայտացաւ 3000 հոգով ու տեղը լիճ մը ձեացաւ, գործեալ 1783 փետր, ծին Գալապորիս մէջ 205 լճեր ու ճահիճներ ձեացան, անյայտացնելով լեռներ ու բլուրներ: Ասկէ քանի մը տարի առաջ սոյն անյայտացման դէպքերը, ձաբոնի կրգիներուն մէջ ալ նշմարուեցան:

Այս ենթագրութիւնները, թիչ թէ շատ, մեր փորձերուն համապատասխանող ու խելթի մօտ ըլլալուն համար, մինչև այս օր մեծամասնութիւննէ ընդունուած են. և սակայն ասոր հետ մէկանեղ չեն պակսիր ուրիշ վարկածներ ալ՝ որոնց տարրեր կերպով կը բացատրեն մեր նշմարած երիցներն ու բիծերը. ասոնցմէ ամենանորը և միանգամայն հետաքրքրականը հետեւեան է:

Կ'ենթադրուի թէ, Հրատին մակերեւոյթը ողորկ և ծովին թիչ բարձր ըլլայ՝ արդ, Հրատի մարդկութիւնը ծովային աղէտներէ, ողողումներէ, ազատ մաւլու համար ստիպուած էր, հոյր փորելու և ծովուն դիմացը պատնէներ կանգնելու. փորուած տեղերէն վերցուած և կուտակուած հողերը, բլուրներն ու լեռները կազմեցին, իսկ փորուած տեղերը՝ ջրանցքները. և քանի որ ըսինք թէ այս ջրանցքներէն ամենանեղերը, Աղբիականի լայնութիւնը ունին, պիտի հետևեցնենց թէ, այդ աշխատող մարդկէները հրէներ հըս-

կաներ պիտի ըլլան, մեզի բաղդատմամբ: Եւ սակայն ինչպէս ամէն վարկած այս ալ իրեն թերութիւնները ունի, քանի որ չ'ըսէր թէ երկզներու գոյները ի՞նչպէս կը փոխուին:

Երբ այս վերոյիշեալ երկզները ուշադրութեամբ զիտենք, պիտի տեսնենք թէ եղանակներու համեմատ կը շատնան, իրենց ծաւալը կը կրկնապատկեն ու հրւափային բեկոէն մինչև հարաւայինը զուգահեռականներ կը կազմեն: Այս երկոյթը (որ առաջին անգամ Բրոֆ. Սըրիաբարձլիքն նշմարուեցաւ և որուն խօսքերուն հաւատք չ'ընծայուեցաւ, մինչև որ երկնային լուսանկարները զայն ցուցին), մինչև ցարդ չէ լուծուած:

Այդ երբ կը տեսնենք թէ, Հրատ ալ աշխարհիս գրեթէ բոլոր երկոյթները, հողերը, ծովերը, եղանակները, մինուլորարունի, միթէ չպիտի՞ կրնանք մտածել թէ, մեզի պէս մարդեր և կամ գէթ կեանք չի պարունակեր:

Ահա ինդրոյն գուարին կէտը, և սակայն արդի զիտութեան, բոլոր կարելի միջոցներովը, կրնանք գոհացուցիչ պատասխան մը տալ:

Նախ մեզի պէս մարդու մը գոյութիւնը, բացարձակապէս ընդունելի չէ, վասն զի էակ մը, մեր մինուլորտին 8 անգամը ճնշում ունեցող, մինուլորտի մը մէջ չնշելու և ավրելու համար, կազմուածը մը պիտի ունենայ, որ մարդկային կազմուածը էն բոլորովին դուրս պիտի ըլլայ:

Երկրորդ՝ էակ մը որ կարող ըլլայ այն տեսակ ջրանցքներ փորելու, որոնց բավ Միհիսիրի գետը, առուակ մ'է, գործեալ կը կրնենք, հրէշ մը հակայ մը պէտք է ըլլայ:

Իսկ երրորդ աշխարհածնութիւնը, (Cosmogonie) և Լարլասի դրութիւնը, մեզի կը ցուցնեն թէ, Հրատ աշխարհէս միլիոնաւոր տարիներ առաջ կազմուեցաւ, հետեւարար այդ տեղի մարդկութիւնը (հակառակ այս վերոյիշեալ երկու զօրաւոր փաստերուն, եթէ ընդունինք), մեզմէ շատ աւելի առաջ զարգացած ու ընութիւնէն

նուազ օժտուած ըլլալով, մեզմէ բոլորովին տարրեր կեանք մը կը վայելէ:

Ուրեմն կը մայ հաստատել թէ կեանք իր զանազան տեսակաց մէջ գոյութիւն ունի:

Հետևարար հարկ է կեանքի գոյութիւնը՝ երկու ծագութմբովը ընդունիլ, կամ արարյի մը գորոշեամբ և կամ իրը բնակած պատճաներու արդասիք մը:

Եթէ առաջինը ընդունինք, կեանքի գոյութիւնն ալ պէտք ենք ընդունիլ, քանի որ հակասորին մը պիտի ըլլար երկ մտածեկիք թէ Ալարիք թնակալայր մ' է ատեղ ծեր՝ առանց զայն բնակեցենք:

Իսկ եթէ կեանքը իրը բնական պատճաներու արգասիք մ' ընդունինք, պէտք ենք մտածել թէ ինչպէս միենյի պատճաները՝ միենոյն արգասիքը չեն ունենար հրատի մէջ. (Քանի որ վերը ըսինք թէ հրատ ալ՝ աշխարհիս ունեցած երեսիթներէն մեծ մասը ունի), հետևարար այս պարագային մէջ ալ կեանքը կրնանք ընդունիլ, միայն թէ կեանք մը՝ որ տեղւոյն պարագաներուն համեմատ, մերինէն շատ տարրեր պէտք է ըլլայ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՖԼԱՆԱ

Վ. ԱՅՏԱԿԻ Ա. Մ. ՌԻԱՓ. ՎՐԵԲԻ.

Զըզսպուած ախտը՝ անսահման անում կ'ունենայ:

Զափաւորութիւնը՝ մէտաքսէ թել մ'է՝ որ առափինութեան իրագանչիւր գուարիները իրարու կը միացընէ. (Քննի):

Գիտութիւնը օգտակար է, առափինութիւնը՝ հարկաւոր:

Նորափրութիւնը՝ (և առօք) երիտասարդութեան այս կուռքը՝ ունայնութեանց մէջ ամենակործանարան է:

Աւելորդապաշտութիւնը շափազանց և անմիտ երկիւղ մ'է, ծնունդ տգիտութեան:

Աւելի դիրին է քանգել՝ քան շինել:

Ամենուն վրայ սէր պէտք է ունենալ, բայց պէտք չէ ամենուն հետ ընտանի ըլլալ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՏԵՏԵՍԱԴԻՏԱԿԱՆ ԶԱԽԱԶԱՅԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ

Դպրոցները՝ իրենց հետևած մերուժին տեսկեառվը:

Գիտութեան լեզուաւ մերու կը կոյսուի այն ճանապարհը, այն ուղին որուն պէտք է հետեւիլ ճշմարտութեան հասնելու համար:

Մերուը զիմանրարար երկուքի կը բաժնուի՝ արտածական մէթոս (méthode déductive) և մակածական մէթոս (méthode inductive):

Արտածական մէթոսը այն է որ կ'ընդուրէ իրը անվիճելի ընդունուած ընդհանուր ծանօթութիւններ՝ ատանցմէ հետեւնելու համար առաջաղորութիւններու անսահման շարք մը, տրամարանական պատճառարանութեամբ: Երկրաշափութիւնը ամենէն փայլուն օրինակն է զոր կարելի է տալ իրը տիպար այն գիտութիւններուն որոնց կը գործածեն արտածական մէթոսը:

Իսկ մակածական մէթոսը այն է որ կը մերին դիտելով քանի մը մասնաւոր եղելութիւններ՝ երթալու համենելու համար ընդհանուր առաջաղորութիւններու: օրինակի համար, ամեն մարմիններուն լինալու եղիքրիեկեն ծանրողութեան օրէերին հասնելու համար:

Միշտ վէճն ու պայքարը պակաս եւ զած չ'են գիտնալու համար աս կէտը թէ այդ երկու մէթոսներէն ո՞րը ամենէն աւելի կը յարմարի տնտեսագիտութեան:

Սա ստոյդ է որ քաղաքական տընտեսութիւնը արտածական մէթոսովը կազմուած է: Ալարէն, կարի յոյժ ընդհանուր դիտողութիւններէ թելագրուած մի քանի սկզբունքներու վրայ է որ գասական զպրոցին արնաեսագէտները կերացին յօրինեցին իրենց տնտեսական փառաւոր յիշատակարանը, սկզբունքներ ինչպէս, օրինակի համար, բազմամարդութիւն, եր-